

Dariusz Marzęta

MONETY BIBLIJNE Z CZASÓW JEZUSA

(8 grudnia 2017)

W roku 63 p.n.e. Pompejusz Wielki zdobył Jerozolimę. Państwo żydowskie stało się częścią imperium rzymskiego. Na terytorium Palestyny zostało powołane do życia marionetkowe królestwo Judei znajdujące się pod całkowitą kontrolą Rzymu. Posiadało ono status państwa sprzymierzonego.

Mennictwo Heroda Wielkiego (37 r. p.n.e. – 4 r. p.n.e.)

W 37 r. p.n.e. Na tronie królewskim z woli Rzymu zasiadł **Herod Wielki**. W ciągu 33-letniego panowania wykazywał się on dużą aktywnością w wielu dziedzinach – od aktywności budowlanej, poprzez działalność menniczną, po mordowanie małych dzieci. W okresie jego panowania bito kilka odmian drobnych brązowych monet zwanych prutahami i leptonami. Wartość prutaha równała się wartości rzymskiego kwadransa.

Słowo „prutah” oznaczało „monetę o mniejszej wartości”. Z kolei lepton był monetą o wartości połowy prutaha. Rozróżnienie prutahów i leptonów nie jest sprawą oczywistą. Jak pisał P. Orłowski: „Można sobie zadać pytanie: skąd wiemy, że wymienione powyżej monety są leptonami? Odpowiedź nie jest taka prosta, ponieważ jak zapewne wiemy, na monetach antycznych nie zapisywano nominału. Dlatego znajdujemy się tylko w sferze domysłów” (Biblijny „wdowi grosz”, s. 7). Wskazówką może być ciężar monety. Waga leptonów waha się w okolicach 1 grama.

Bardzo ciekawy był proces produkcji leptonów. Najpierw w specjalnych matrycach odlewano charakterystyczne krążki monetarne. Matryce te swym kształtem przypominały współczesne palety do monet. Poszczególne przegródki były połączone ze sobą kanalikami. Po zastygnięciu brązowego odlewu należało oddzielić od siebie połączone krążki. Dopiero wówczas następowało bicie poszczególnych monet przy pomocy stempli.

Na monetach Heroda Wielkiego widnieją napisy w języku greckim. Palestyna od dawna znajdowała się bowiem pod przemożnym wpływem kultury greckiej. Monety władców z dynastii Herodiańskiej dobitnie o tym świadczą. A oto jakie wizerunki umieszczał na swych monetach Herod Wielki:

- orzeł (od czasów perskich żaden władca przed Herodem nie umieszczał na monetach wizerunku istoty żywej)
- róg obfitości
- dwa skrzyżowane rogi obfitości, a pomiędzy nimi owoc granatu
- kaduceusz pomiędzy dwoma rogami obfitości
- uskrzydłony kaduceusz
- granatowiec (gatunek drzewa)
- hełm wśród gwiazd
- hełm i tarcza
- diadem
- tripod (trójnóg)
- kotwica

Poniżej jeden z bardziej popularnych prutachów Heroda Wielkiego.

Królestwo Judei, prutach, Herod Wielki 37-4 r. p.n.e.

Av.: Kotwica, a wokół w całości widoczna grecka tytulatura Heroda: HPWΛ BACI. Rv.: Dwa skrzyżowane rogi obfitości, pomiędzy nimi kaduceusz i ziarna zbóż.

Moneta brązowa; średnica ok. 14,5 mm; waga 1,9 g; Meshorer 53; Hendin V 1188a/IV 500; Plant 109

Oto link do strony, gdzie można obejrzeć całą galerię monet Heroda Wielkiego

<http://www.amuseum.org/book/page9.html>

Data narodzin Jezusa

Uważni czytelnicy mogą teraz odczuwać pewien dysonans poznawczy. Tytuł artykułu mówi o monetach z czasów Jezusa, a jak dotąd czytaliśmy tylko o monetach Heroda, który zmarł w 4 r. p.n.e. Wyjaśnienie jest proste: my tak naprawdę nie znamy dokładnej daty narodzin Jezusa. W Ewangeliach istnieje kilka przesłanek wskazujących, że nasz Zbawiciel przyszedł na świat w 8 albo 7 roku p.n.e.

Herod zmarł wiosną 4 r. p.n.e., lecz ze względu na ciężką chorobę kilka ostatnich miesięcy spędził poza Jerozolimą. W Jerozolimie był więc najpóźniej w roku 5 p.n.e. Ale to też nie jest data, której szukamy. Skoro Herod ze względu na Jezusa kazał wymordować chłopców do lat dwóch, to między narodzinami Chrystusa, a podjęciem tej decyzji musiało upłynąć trochę czasu. Biorąc pod uwagę tę przesłankę, można przyjąć, że Jezus urodził się w roku 7 lub najpóźniej w 6 roku p.n.e.

Teraz druga przesłanka. Jezus – jak wiemy – urodził się podczas spisu ludności. Spis taki w 8 r. p.n.e. zarządził Oktawian August. Ze względu na wielkość imperium rzymskiego mogło się to nieco przeciągnąć i w niektórych prowincjach potrwać trochę dłużej – do roku 7 p.n.e. W Syrii i okolicach spis ten przeprowadzał namiestnik Sentius Saturninus. Sprawował on swój urząd w latach 9-6 p.n.e. Jak na razie wszystko się zgadza.

Elementem, który nie pasuje do tej układanki jest wzmianka w Ewangelii św. Łukasza podająca nazwisko Kwiryniusza, który podczas spisu ludności miał być zarządcą Syrii. Kwiryniusz owszem, przeprowadził spis ludności, ale 14 lat później. Być może jest to pomyłka św. Łukasza.

Trzecia przesłanka ma charakter astronomiczny. Z Ewangelii wiemy, że narodzinom Jezusa towarzyszyło zjawisko zwane „gwiazdą betlejemską”. Miało ono na tyle wyjątkowy charakter, że aby zaobserwować je dokładniej, trzej mędrcy-astronomowie ze Wschodu ruszyli w podróż, której zwieńczeniem był pokłon złożony nowonarodzonemu Chrystusowi. Otóż znaczącym zjawiskiem astronomicznym w tamtym okresie było zbliżenie Jowisza i Saturna. Jowisz to gwiazda królewska, Saturn zaś symbolizował m.in. żydów. Koniunkcja tych planet miała miejsce w 7 r. p.n.e.

Królestwo Judei po śmierci Heroda

Jak pisał H. Daniel-Rops, w 4 r. p.n.e. „Herod zaniósł w końcu przed trybunał Najwyższego długą listę swoich zbrodni” (Dzieje Chrystusa, s. 140). Królestwo Judei, w którym panował z woli Rzymu, składało się nie tylko z Judei, ale także z Samarii, Galilei, Perea i innych krain. Po śmierci Heroda, jego królestwo rozpadło się na „księstwa kieszonkowe” (zob. ibidem, s. 140).

Najstarszy syn Heroda Wielkiego, **Herod Filip I**, został wydziedziczony i nie dostał nic. Część Królestwa Judei: Judeę (z Jerozolimą i Betlejem), Idumeę i Samarię oraz tytuł etnarchy otrzymał **Herod Archelaos**. Galileę (kraj gdzie dorastał Jezus Chrystus) i Perea, a także skromny tytuł tetrarchy dostał **Herod Antypas**. Z kolei północno-wschodnie krainy dawnego Królestwa Judei – Gaulanitis, Batanea, Trachonitis, Auranitis – przypadły **Herodowi Filipowi II**. On również musiał zadowolić się tytułem tetrarchy.

Po dziesięciu latach okrutnych rządów Herod Archelaos został usunięty ze swego stanowiska i zesłany do Galii. Jego ziemie zostały zaś bezpośrednio przyłączone do imperium rzymskiego jako kolejna prowincja – Judea. Zarząd nad nią objął namiestnik z tytułem prefekta. Miał on podlegać namiestnikowi Syrii.

W omawianym okresie na tronie cesarskim zasiadało dwóch władców: Oktawian August (27 r. p.n.e. – 14 r. n.e.) i Tyberiusz (14 – 37 r.). Zarząd nad Judeą sprawowało natomiast pięciu rzymskich namiestników:

- Koponiusz (6 – 9 r.)
- Marek Ambibulus (9 – 12 r.)
- Annius Rufus (12 – 15 r.)
- Waleriusz Gratus (15 – 26 r.)
- Poncjusz Piłat (26 – 36/37 r.)

Mennictwo synów Heroda Wielkiego

Najbardziej popularne prutahy Heroda Archelaosa (4 r. p.n.e. – 6 r. n.e.) przedstawiają kiść winogron – symbol urodzajnej ziemi. Do rzadszych motywów należały: dziób statku, wieniec laurowy, cały okręt podwójny róg obfitości.

Monety tetrarchy Heroda Antypasa (4 r. p.n.e. – 39 r. n.e.) M. Redo podzielił na cztery kategorie (zob. Prutah i Lepta, czyli Mennictwo Herodów):

- monety datowane na rok 24, z grecką inskrypcją „TYBERIADA”
- monety z lat 33, 34 lub 37 również posiadające inskrypcję „TYBERIADA”
- monety datowane na rok 43 z inskrypcją „GAIUS CAESAR GERMANICUS” (zapisaną oczywiście po grecku).
- znana w jednym egzemplarzu moneta datowana na rok 4, posiadająca kłos jęczmienia lub pszenicy na awersie i palmę daktylową na rewersie

Tetrarcha Herod Filip II (4 r. p.n.e. – 34 r. n.e.) jako pierwszy żydowski władca umieścił na monetach wizerunek człowieka: najpierw cesarza Oktawiana Augusta, potem cesarza Tyberiusza, a także swój własny. Motyw często występujący na rewersach stanowi fasada świątyni z tympanonem wspartym na czterech kolumnach.

Link do strony gdzie można obejrzeć monety bite przez synów Heroda Wielkiego:

<http://www.amuseum.org/book/page10.html>

Mennictwo Koponiusza

Pierwszy prefekt Judei – Koponiusz (6 – 9 r.) bił tylko jeden typ monety. Był to prutah z kłosem jęczmienia i greckim napisem „cesarz” na awersie oraz z palmą daktylową na rewersie. Po bokach palmy została umieszczona data. Oznaczała ona początek panowania tego cesarza, który powołał danego prefekta. W przypadku Koponiusza chodzi oczywiście o początek panowania Oktawiana Augusta.

Na temat panowania monet rzymskich namiestników Judei pisał P. Orłowski: „Mimo, że monety żydowskie nigdy nie służyły z precyzji ich wykonania to jednak w tej kwestii wszyscy rzymscy namiestnicy w Judei byli bardzo skrupulatni. Każda z ich 19 monet posiada datę i pozwala nam na precyzyjne określenie czasu z jakiego pochodzi (...) W alfabecie

greckim każdej literze przypisana jest określona liczba, co pozwoli zobrazować poniższa tabelka:

A	1	Ϛ	6	K	20	O	70	T	300
B	2	Z	7	Λ	30	Π	80	Υ	400
Γ	3	H	8	M	40	Ϡ	90	Φ	500
Δ	4	Θ	9	N	50	P	100	X	600
E	5	I	10	Ξ	60	Σ	200	Ψ	700

Korzystając z niej, możemy określić datę wybicia monety Koponiusza” (P. Orłowski: Monety namiestników rzymskich w Judei, TPZN Biuletyn Informacyjny nr 3/2009). A także oczywiście innych rzymskich namiestników Judei.

Na monetach Koponiusza widnieje rok 36. Jest to 36 rok liczony od bitwy pod Akcjum (2 września 31 r. p.n.e.), stanowiącej *de facto* początek rządów Oktawiana Augusta. Tak więc rok 36 na monetach Koponiusza jest to rok 5/6 r. n.e.

Mennictwo Marka Ambibulusa

Monety Koponiusza zostały dobrze przyjęte przez miejscową ludność. Z tego powodu jego następca, Marek Ambibulus (9 – 12 r.), zdecydował o pozostawieniu na monetach motywów wprowadzonych przez poprzednika. Zmianie uległa oczywiście data na rewersie. Pojawiły się lata: 39 (od bitwy pod Akcjum, czyli 8/9 r. n.e.), 40 (9/10 r. n.e.) oraz 41 (10/11 r. n.e.).

Cesarstwo Rzymskie, prutah, Judea, prefekt Marcus Ambibulus 10/11 r. n.e.

Av.: Wygięty kłos jęczmienia, wokół napis: KAICAPOC (cezara). Rv.: Drzewko palmowe z owocami, po bokach litery LM – grecki skrót oznaczający datę emisji (L – roku, M – 40; 40 rok od bitwy pod Akcjum, a więc 9/10 r. n.e.).

Moneta brązowa; średnica ok. 16,2 mm; waga 1,58 g; Hendin 637

Istnieją dwie subtelne różnice stylistyczne, które pozwalają specjalistom odróżnić monety Koponiusza od monet Marka Ambibulusa, gdy data wybita jest niewyraźnie. Są to mianowicie:

- rysunek liści palmy – na prutach Marka Ambibulusa są one wygięte w dół nieco bardziej niż na monetach jego poprzednika
- zapis daty – w przypadku prutachów Koponiusza w linii, zaś na monetach Ambibulusa po lekkim łuku

Mennictwo Waleriusza Gratusa

Annius Rufus (12 – 15 r.) nie bił monet. Jego następcą, Waleriusz Gratus (15 – 26 r.) był natomiast rekordzistą pod względem ilości odmian. Za czasów jego namiestnictwa wyemitowano siedem odmian podstawowych prutachów.

Napisy na monetach Waleriusza Gratusa nosiły zarówno imię cesarza Tyberiusza, jak i jego matki Julii Liwii. Motywy ikonograficzne występujące na prutach czwartego prefekta Judei:

- wieniec
- dwa skrzyżowane rogi obfitości
- dwa skrzyżowane rogi obfitości, pomiędzy nimi kaduceusz
- liść palmy
- trzy lilie
- liść winorośli oraz jej wić
- krater
- amfora

Do najbardziej wyrafinowanych pod względem artystycznym i dopracowanych stylistycznie należą monety przedstawiające liść winorośli oraz naczynia do picia wina – krater oraz amforę. O monetach tych pisał P. Orłowski: „staranność wykonania stempli (...) przewyższa dokonania wszystkich namiestników rzymskich” (Monety namiestników rzymskich w Judei, TPZN Biuletyn Informacyjny nr 3/2009).

Daty widniejące na monetach Waleriusza Gratusa: 2 (rok sprawowania władzy przez Tyberiusza, czyli 15/16 r. n.e.), 3 (16/17 r.), 4 (17/18 r.), 5 (18/19 r.), 11 (24/25 r. n.e.).

Mimo bogactwa odmian monety Waleriusza Gratusa należą do najrzadszych spośród całej produkcji menniczej prefektów Judei.

Mennictwo Poncjusza Piłata

Wśród prutachów Poncjusza Piłata można wyróżnić dwa typy. Na pierwszym z nich z datą 16 (rok panowania Tyberiusza, czyli 29/30 r. n.e.) obok imienia Tyberiusza widnieje również imię jego matki – Julii Liwii. Drugi typ, bity już po śmierci matki cesarza w latach 17 (30/31 r. n.e.) oraz 18 (31/32 r. n.e.) zawiera już tylko imię cesarza.

Niezwykle interesujące są motywy ikonograficzne występujące na prutach piątego prefekta Judei. Są to mianowicie trzy kłosa żyta i simpulum (na monetach pierwszego typu) oraz lituus i wieniec (na monetach drugiego typu). Cóż jest tu szczególnie ciekawego? Rewersy monet Poncjusza Piłata nie budzą emocji. Przedstawiają one kłosa żyta i wieniec. Są to motywy znane już w mennictwie żydowskim. Awersy natomiast, na których widnieją simpulum i lituus wywołują wielkie kontrowersje. Simpulum i lituus są to bowiem przedmioty związane z religią etrusko-rzymską, zupełnie obce kulturze żydów. (simpulum: naczynie wykorzystywane przez rzymskich kapłanów podczas składania ofiar ze zwierząt; lituus: laska używana przez rzymskich kapłanów – augurów).

Prutah, Judea, prefekt Pontius Pilatus 26-36/37 r. po Chrystusie

Av.: Trzy związane kłosa jęczmienia, wokół grecki napis (tu częściowo niewidoczny): IOYLLIA KAICAPOC (Julia cesarzowa). Rv.: Simpulum – rytualny puchar, wokół grecki napis (tu częściowo niewidoczny): TIBEPIOY KAICAPOC L IS (Tyberiusza cezara L – roku, IS – 16; 16 rok panowania Tyberiusza, a więc 29/30 r. po Chrystusie).

Moneta brązowa; średnica 14-16 mm; waga 1,94 g; Hendin V 1341

W jakim celu Piłat kazał umieścić rysunek tych przedmiotów na monetach? Istnieje oczywiście kilka teorii, które starają się to wyjaśnić. Najbardziej popularne, mówiące, że Piłat był prowokatorem albo ignorantem nie są zbyt przekonujące.

Jeśli simpulum i lituus na monetach miały być prowokacją, to nie były prowokacją zbyt skuteczną i czytelną. Znacznie lepiej nadawałby się to tego celu np. portret cesarza.

Z kolei jeśli chodzi o ignorancję Piłata, to – nawet zakładając, że sam nic nie wiedział o kulturze żydowskiej – przed podjęciem decyzji dotyczących ikonografii monet, zasięgał zapewne opinii doradców, którzy ignorantami nie byli.

Być może najbliższy prawdy był J. P. Fontanille, znawca monet Poncjusza Piłata: „Jeśli to byłoby możliwe wczuć się w umysł Piłata, kiedy on wybierał projekty swoich monet, to łatwo jest założyć taki oto sposób myślenia: jedna strona dla mnie, druga dla nich” (cyt. za P. Orłowski: Monety namiestników rzymskich w Judei).

Oto galeria monet rzymskich namiestników Judei:

<http://www.amuseum.org/book/page12.html>

Wybrana literatura:

Daniel-Rops: Dzieje Chrystusa, Warszawa 1995

D. Hendin: Guide to Biblical Coins, Fifth edition 2010

Y. Meshorer: A Treasury of Jewish Coin, Nowy Jork, Jerozolima 2001

P. Orłowski: Biblijny „wdowi grosz”, TPZN Biuletyn Informacyjny nr 1/2010

P. Orłowski: Monety namiestników rzymskich w Judei, TPZN Biuletyn Informacyjny nr 3/2009

R. Plant: A Numismatic Journey Through The Bible, Londyn 2007

M. Redo: Prutah i Lepta, czyli Mennictwo Herodów, [w:]

<http://omonetach.pl/aktualnosci/6/3478/prutah-i-lepta-czyli-mennictwo-herodoacute-w>

I jeszcze kilka wybranych stron internetowych:

<http://www.amuseum.org/book/>

<http://www.menorahcoinproject.org/>

<http://www.classicalcoins.com/biblical-coins.html>

<https://www.deon.pl/religia/duchowosc-i-wiara/lyk-teologii/art,54,jaka-jest-prawdziwa-data-narozin-jezusa.html>

<https://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=Ancient%20Coin%20Dates>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Herod_Antypas